

Л.А. Тіхонова

Харківський національний університет радіоелектроніки
к. філос.н., проф. каф. філософії

ПОЛІТИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядаються проблеми формування політичної ідентичності сучасного українського суспільства, впливу на цей процес різноманітних факторів: політичної культури, політичного режиму, рівня розвитку суспільства та економічної політики держави. Досліджуються причини сучасної кризи політичної ідентичності, а також результати останніх соціологічних досліджень, спрямованих на виявлення об'єктивних і суб'єктивних передумов формування політичної ідентичності студентської молоді Слобожанщини.

Ключові слова: політична ідентичність, криза політичної ідентичності, формування політичної ідентичності.

Л.А. Тихонова

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

В статье рассматриваются проблемы формирования политической идентичности современного украинского общества, влияния на этот процесс разнообразных факторов: политической культуры, политического режима, уровня развития общества и экономической политики государства. Исследуются причины современного кризиса политической идентичности, а также результаты последних социологических исследований, направленных на выявление объективных и субъективных предпосылок формирования политической идентичности студенческой молодежи Слобожанщины.

Ключевые слова: политическая идентичность, кризис политической идентичности, формирование политической идентичности.

L. Tikhonova

POLITICAL IDENTITY OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Problems of formation of political identity of modern Ukrainian society, the impact of this process a variety of factors: political culture, political regime, the level of social development and economic policy are discussed in the article. Causes of the current crisis of political identity, as well as the results of recent sociological studies aimed at identifying the objective and subjective prerequisites for the formation of political identity of students Slobozhanshchina investigated.

Keywords: political identity, crisis of political identity, the formation of political identity.

Поняття політичної ідентичності у політичній науці стало достатньо визначеним лише в середині ХХ ст. саме в цей час поняття «ідентичність» було запозичене політологами із психології та тлумачилося як суто вузький психологічний термін. Довгий час політичну ідентичність розуміли виключно як електоральний вибір громадян. Стрімкий розвиток політологічних досліджень стимулював і поглиблення розуміння політичної ідентичності. На даний момент під політичною ідентичністю прийнято розуміти певний різновид ідентичності соціальної і визначають її більшість дослідників як активний процес, що відображує певні уявлення суб'єкта про себе та супроводжується відчуттям безперервності, що дозволяє суб'єкту сприймати себе та своє життя як досвід тривалості та єдності свідомості і надає можливість діяти достатньо послідовно.

Наприклад, відомий дослідник цієї проблеми Г.А. Айвазян під політичною ідентичністю розуміє детерміновані уявлення індивідів про своє політичне «Я», що складаються у результаті співвіднесення з іншими акторами політичного процесу, часткою якого і є електоральна поведінка. На думку автора формування політичної ідентичності може проходити навіть несвідомо, у процесі політичної дії [1].

Сучасний канадський філософ Ч. Тейлор взагалі вважає, що будь-який варіант сучасної ідентичності є політичним за своєю сутністю, бо потребує не тільки загального визнання, але й визнання з боку маргінальних та раніше дискримінованих груп. Отже, вважається, що психологічні тлумачення поняття політичної ідентичності є найбільш популярними, а уявлення індивіда про самого себе найкраще пояснюють саму суть процесів ідентифікації [2].

На думку більшості дослідників структура ідентичності має два рівні. Перший рівень передбачає усвідомлення людиною своєї унікальності. А на другому рівні відбувається ідентифікація із великими спільнотами та політичними інститутами. Для психологічної ідентичності має значення поперед усе особистість, а для політичних досліджень – колективна політична ідентичність, що визначає тенденції розвитку політичних процесів.

Політична ідентичність, як і сама політика має раціональні складові і ірраціональні. На неї впливають багато різноманітних чинників. Це і політична культура, і політичний режим, вплив політичних партій та засобів масової інформації, рівень розвитку суспільства і економічна політика держави, тощо. На процес політичної ідентифікації впливають соціальна стратифікація, соціальні процеси, політична культура, інститути, соціалізація та інше. На формування та певні зміни політичної ідентичності впливає і соціальна мобільність. Зміна соціального статусу передбачає певні зміни у формуванні політичних інтересів та цілей громадянина. Велике значення має політична інформованість громадян та легкий доступ до політичної інформації. Процес формування політичної ідентичності людини залежить від багатьох чинників, що спроможні впливати на цей процес. Певною мірою таки чинником може бути навіть місце проживання людини. Сучасні дослідження показують, що мешканці великих міст більш вільно висловлюють свої політичні уподобання, а наявність вищої освіти надає ще більшої впевненості в собі та своїх політичних поглядах.

На політичну ідентичність громадян впливають соціальні процеси та політичні інститути. Наприклад, політичний режим та пов'язані з його особливостями функції політичних партій та суспільних організацій, певне законодавство, особливості функціонування правоохоронних та карних органів спроможні суттєво вплинути на політичну ідентичність громадян.

Наприклад, у демократичному суспільстві, політична ідентифікація проходить на підставі вільного волевиявлення, певних уявлень про свободу та конкурентність різних ідеологій та можливості вільного доступу до інформації. Значущі функції виконують в демократичному режимі політичні партії. Висловлюючи політичні інтереси громадян вони суттєво впливають на формування політичної ідентичності, але тільки в тому разі, коли є носіями певної та чіткої ідеології. В інших випадках головна функція політичної партії порушується і можливість впливу на ідентичність теж. Тобто, інституційний вплив політичних партій обмежений ступенем їх активності в політичному житті суспільства.

Суттєвий вплив на політичну свідомість та світогляд громадян мають у сучасному світі ЗМІ. Вони є головними постачальниками політичної інформації. В них є можливість формувати відношення громадян до політичних подій і проблем та змінювати уявлення людей про політику. Сучасні ЗМІ можуть безпосередньо звертатися до громадськості, тому в наш час ЗМІ вважаються четвертою владою та нерідко бувають самостійним суб'єктом політики.

Ще одним чинником суттєвого впливу на політичну ідентичність є політична культура. Навіть існує думка, що національна та конфесійна ідентичності тісно переплетені з політичною. Наприклад, російська дослідниця О. Попова вважає, що відмінності політичних культур різних країн створюють і різні передумови щодо становлення політичної ідентичності громадян.[2]

Більшість дослідників сучасної ідентичності вважають, що вона має не просто рефлексивний, а й максимально пластичний характер і такі її характеристики сприймаються суспільством неоднозначно. Частіше за все суспільство сприймає їх як побічний ефект інноваційних процесів інформаційного суспільства, що формується у більшості розвинутих країн. Але домінує у розумінні сучасного етапу формування ідентичності підхід, що відкидає саму можливість в умовах глобалізованого та інформатизованого суспільства відродити кланово-корпоративні форми соціалізації. Тут превалує точка зору, що сучасна глобалізація унеможлиблює відродження «закритого» суспільства. В таких умовах політика, що прагне оберігати традиційні культурні цінності може тільки на деякий час створити видимість об'єднання суспільства, бо частіше за все вона використовує страх та недовіру людини до нових реалій світу та може посилити і без того достатньо велику ентропію суспільства.

Дослідники, що розглядають глобалізаційні процеси тільки з точки зору їх позитивного впливу на суспільство вважають, що активна адаптація до реалій інформаційного суспільства зовсім не означає повну відмову від сімейних та конфесійних цінностей. І ідентичність сучасної людини, на їх думку, певною мірою залежить від етнокультурних та конфесійних факторів, але при цьому змінюється характер їх взаємодії.

Традиції, що раніше були засадою пасивного сприйняття людиною сталих і твердо зафіксованих цінностей та установок, стають, на думку вчених, одним з багатьох компонентів різноманітного та множинного інформаційного суспільства. Різноманіття цих компонентів дозволяє людині залучитися до нескінченного потоку образів та змістів сучасного світу. Глобальні зміни у культурному образі розвинутих європейських країн, що пов'язані із глобальними потоками інокультурної імміграції, на даний момент є не тільки актуальним, а й зовсім особливим викликом сучасному суспільству. Наслідком цього процесу практично у всіх країнах Європи стала суттєва активізація правонаціоналістичних та радикально-націоналістичних політичних партій. Масова міграція населення призвела до появи зовсім парадоксальних форм співіснування різних цивілізаційних спільнот, які ще донедавна важко було собі уявити. В багатьох державах з'явилося поняття не тільки подвійного, потрійного, але й мультикультурного громадянства. А це, у свою чергу, сприяло виникненню множинної культурної та політичної ідентичності. І ця тенденція, на думку вчених, буде тільки посилюватися.

Отже, прагнення сучасних європейських держав зберегти та відновити загальний культурний простір зустрічає спротив двох різноспрямованих векторів соціокультурного розвитку. З одного боку – це процес розпаду національної солідарності під впливом особливих потреб субкультурних спільнот. З іншого боку – культурна та інформаційна глобалізація.

Нове глобалізоване та інформатизоване суспільство засноване на радикальних перетвореннях не тільки традиційних структур, але й самих принципів само ідентифікації. Зміна ідентичності усього суспільства є однією з найважливіших функцій модернізації його соціально-політичної системи.

У сучасних гуманітарних науках набув поширення такий підхід до вивчення проблем ідентичності, який вважає, що сучасне багатонаціональне та поліконфесійне суспільство саме по собі перетворюється у невичерпний інформаційний ресурс та відповідно у багатогранну матрицю для вільної само ідентифікації індивіда. Прихильники такого підходу вважають, що сучасна людина, долаючи монокультурне сприйняття світу

та відмовляючись від розподілу світу на своїх та чужих, багатократно збільшує свою здібність до розвитку тих якостей, що потребує сучасне суспільство. Таких, як динамізм, комунікабельність, критичність, схильність до творчості та позитивного сприйняття оточуючого середовища. Але навіть такий підхід не може не звертати увагу на присутність у соціокультурних, політичних та етнонаціональних європейських процесах кризових явищ, що спостерігаються в області ідентифікації. Сучасна криза політичної ідентичності, що спостерігається не тільки на усьому пострадянському просторі, а й в усьому світі, є наслідком, в тому числі, розмивання національних традицій та тенденцій культурної уніфікації, притаманних глобалізованому та інформатизованому суспільству.

Політична культура сучасного українського суспільства поєднує в собі різні системи цінностей, типи політичної свідомості та політичні орієнтації. Проте більшість дослідників вважають, що її головними характеристиками є гуманізм, народовладдя та демократія. Не можна не визначити, що за роки незалежності і розбудови української демократії значного оновлення зазнали елементи політичної культури, цінності, методи політичної діяльності та політичні орієнтації. Українське суспільство поступово звикає до політичного плюралізму, різноманітності засобів рішення політичних проблем, відкритого обговорювання діяльності політичних інститутів. Але не можна не помітити, що сучасна українська політична культура поєднує у собі і ознаки нових демократичних цінностей і систему цінностей, що дісталась нам від тоталітарного режиму.

Дослідниця Віра Кутирьова вважає, що однією з найгостріших соціальних проблем українського суспільства є соціально-психологічна неготовність більшості громадян бути активними учасниками трансформаційних процесів. Авторка вважає, що така неготовність визначається нездатністю людей до адекватного позиціонування у новому політичному континуумі та усвідомлення своїх політичних інтересів. А процес ідентифікації особистості з певною політичною ідеологією є одним з найважливіших показників її політичного самовизначення [3, с. 217].

О. Резнік розглядає політико-ідеологічну ідентичність як складову комплексної політичної ідентичності, при цьому у складі останньої він виділяє три рівні: ціннісно-ідеологічна ідентичність, узагальнена політична ідентичність та ситуативна політична ідентичність. Ціннісно-ідеологічна та узагальнена ідентичності є досить сталими, тоді як ситуативна ідентичність має мінливий та нестабільний характер. Якщо хоча б один з вищих рівнів ідентичності не є змістовно відповідним, визначальною стає ситуативна ідентичність і саме тут розгортається поле діяльності політтехнологів [4].

У 2012 році з метою дослідження процесів трансформації ідентичності у сучасному світі, соціологічною лабораторією ХНУРЕ було проведено дослідження «Соціокультурна ідентичність студентської молоді в умовах інформаційного суспільства (на прикладі студентів вузів Слобожанщини)». Шляхом анкетування було опитано 800 студентів Харківського національного університету радіоелектроніки, Харківського національного авіаційного університету і Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

Дослідження виявило, що громадянська самосвідомість студентів відрізняється не просто амбівалентністю а навіть розгубленістю. Для більшості опитаних студентів головною є глобальна ідентичність. Тобто на питання «Ким ви себе відчуваєте?» – 33,4% опитуваних відповіли – «мешканцем планети». Носіями національно-державної ідентичності є 32,3% респондентів. Вони вважають себе «мешканцем держави». Свою ідентифікаційну прихильність до певного регіону України підтвердили тільки 9,6% студентів.

Було з'ясовано, що поняття батьківщини для більшості респондентів є скоріше географічним, ніж культурним або політичним. 76,5% опитуваних вважають, що батьківщина, – це «місце де народився і виріс». Тільки п'ята частина вважає, що їх тут

цінують і поважають. Не може не насторожувати той факт, що 42,1% опитуваних студентів вважають себе такими, від яких нічого не залежить у сучасному українському суспільстві.

Тільки 15,5% відчувають себе «громадянином, позиція та вибір якого впливають на життя у нашій країні і майже така ж кількість – є «сторонніми спостерігачами» (14,6%).

Уявлення людини про власну сутність, бажаний стиль життя та майбутнє пов'язане з її політико-ідеологічними уподобаннями. Більше 46 відсотків респондентів вважають себе аполітичними, тобто не цікавляться сучасним політичним життям українського суспільства, 16% відсотків є прихильниками соціал-демократії і трохи більше 14% – прихильниками ліберальної демократії. Націоналістами себе вважають трохи більше – 6 відсотків, приблизно стільки ж є «зеленими». У проведеному дослідженні були проаналізовані такі питання, як ставлення молоді до людей іншої раси, в тому числі і громадян України. На питання «чи повинно українське суспільство захищати свою переважно «білу» расову ідентичність», 44,5% респондентів відповіли, що «головне – це особистісні якості людини, а не расова приналежність», тобто, ставляться до цього питання, скоріше, прагматично; 28,3% відповіли «однозначно так»; 13,0% – індиферентні до цього; 9,1% – позитивно сприймають расове розмаїття.

Соціологічне дослідження показало, що студенти Харківщини в цілому характеризуються певною невизначеністю політичних уподобань, що мабуть можна пояснити не тільки молодим віком опитуваних і їх спрямованістю виключно на свої егоїстичні інтереси, а й станом політичного життя сучасного українського суспільства, нестабільність якого відбивається на свідомості молодих громадян. З іншого боку не може не тішити той факт, що серед харківської студентської молоді не знаходять підтримки радикальні погляди як «лівого», та і «правого» спрямування.

Криза ідентичності, притаманна більшості європейських культур, не оминула і українське суспільство. І якщо ми прагнемо подолати кризові процеси у царині соціально-політичних та національно-етнічних відносин, українське суспільство повинно енергійно та ефективно розвивати та укріплювати загальноукраїнську ідентичність. З одного боку – підтримувати загальне культурне поле, що зберігає територію та історичну долю всіх етносів українського суспільства. З іншого – стверджувати та розвивати нові сучасні інститути демократії та ринкової економіки.

Перелік посилань

1. Айвазян Г.А. Политическая идентичность как аналитический инструмент политологии Социум и власть. – 2010. – №3. – С. 29 – 32..
2. Попова О.В. Особенности политической идентичности в России и странах Европы Политические исследования. – 2009. – №1. – с. 143 – 157.
3. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / За ред. В.Л. Арбеніної, Л.Г. Сокурянської. – Харків: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2012. – 520 с.
4. Резнік О. Політична самоідентифікація особистості за умов становлення громадянського суспільства / О. Резнік. – К.: Інститут соціології НАН України., 2003. – 184 с.